

Flora Namazova¹⁶

İ.ƏFƏNDİYEV DRAMATURGIYASINDA İCTİMAİ-SOSIAL PROBLEMLƏRİN BƏDİİ-LİNGVİSTİK TƏQDİMİ

İlyas Əfəndiyev Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus zəngin dil xüsusiyyətləri ilə fərqlənən sənətkarlardandır. Ədib əsərlərində dilin “tikinti materialları”ndan – söz və ifadələrdən ustalıqla istifadə etmişdir. Ona görə də İ.Əfəndiyevin lirik-psixoloji dramaların zəngin dil faktlarını, dil hadisələrini öyrənməyə ciddi ehtiyac duyulur. Bu məqamlar dilçi mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

İ.Əfəndiyevin dramaları və onların sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqında yazıçılar, dilçilər, ədəbiyyatşünaslar – Mehdi Hüseyn, Məmməd Arif, Elçin, Hüseyn Abbaszadə, Ə.Cəfərzadə, B.Vahabzadə, A.Axundov, T.Hacıyev, Q.Kazımov, K.Hüseynov, Əziz Mirəhmədov, Y.Qarayev, K.Vəliyev, Mövlud Süleymanlı, Vaqif Bayatlı və başqaları yüksək fikirlər söyləmişlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də 16 yanvar 2014-cü ildəki çıxışında qeyd etmişdir: “İlyas Əfəndiyev klassik ədəbi fikrin böyük ənənələri zəminində öz üslubunu yaradan sənətkar kimi xalqımızın söz sənəti xəzinəsinə dəyərli töhfələr vermişdir. Yazıcının bədii nailiyyətlərlə zəngin irsi ədəbiyyatımızda yeni mərhələnin təşəkkülünə səmərəli təsir göstərmişdir. Azərbaycan teatr sənəsinin müasir simasının formalaşmasında İlyas Əfəndiyev dramaturgiyası özünəməxsus əhəmiyyətli yer tutur”.

İlyas Əfəndiyevin dramaları təkcə ideya-məzmun və sosioloji planda deyil, eləcə də, bədii dili və üslubu ilə müasirdir. Azərbaycan teatri öz repertuarını ötən yüzilliyin bir neçə onilliyi ərzində bu dramaturgiya üzərində qurmuşdur. Azərbaycan teatrinin repertuarındakı əsərlərinin sayı etibarilə İ.Əfəndiyev dramaturgiyamız tarixində birinci yeri tutur. Bu əsərlərdə həmin illəri öz əməlləri ilə canlı təmsil edən insanlar təcəssüm etdirir. Filoloji aləmdə özünəməxsus bir iz qoyan “Bahar suları”, “Atayevlər ailəsi”, “Unuda bilmirəm”, “Məhv olmuş gündəliklər”, “Büllur sarayda”, “Xurşudbanu Natəvan”, “Şeyx Xiyabani”, “Mahnı dağlarda qaldı”, “Tənha iydə ağacı”, “Hökmdar və qızı” və s. bu kimi əsərlər olmadan müasir Azərbaycan dramaturgiyasının və teatrinin tarixi xeyli natamam görünərdi.

Bədii dilin, xüsusilə, dram dilinin təhlili qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri yazıcının xalq dilinə əlaqə və münasibətini, onun üslubunun xalqiliyi, fərdiliyi dərəcəsini müəyyən etməkdir. Bu məsələ sənətkarın dünyagörüşü ilə səsleşir.

Bədii elementlərin janr spesifikasiyi, dramaturqun üslub təkamülü, semantik-üslubi vasitələr, ümumi semantik prinsiplər, dialoqların quruluşu və qanunauyğunluqları, sözün mənaca dəyişmə istiqamətləri və s. pyeslərin nitq materialına əsasən öyrənilmiş, onların işlənmə məqamlarına aydınlıq gətirilmişdir.

Sovet dövründəki dram əsərlərində həyatı konfliktlər, canlı xarakterlər formalaşdı. Bu cəhətlər lirik-psixoloji üslubun intisarı ilə həyatiləşdi və nəticələndi. Tənqidçi B.Nəbiyevin təbiri ilə desək, ədəbi-ictimai fikir tariximizdə lirik-psixoloji üslubun inkişafı və böyük uğurları bilavasitə və hamıdan çox İ.Əfəndiyevin şərəfli adı və əsərləri ilə bağlıdır. XX əsrin əllinci-altmıncı illərindən etibarən ictimai həyatda baş verən dəyişiklikləri ilkin duyan, yeni insanı, onun mürəkkəb daxili aləmini, sevən və qayğılarını, kədər və faciələrini sənətində dilin orijinal vasitələri ilə əks etdirən yazıçılar arasında İlyas Əfəndiyevin xüsusi mövqeyi vardır. Onun əsərləri ilə dramaturgiyamıza əsl həyatı konfliktlər əsasında yaradılmış qəhrəmanların təmiz ürəkli, prinsipial və mərd adamların yeni surətləri gəldi (6, s. 6).

Bu məqsədlə dramaturgiya və onun dil-üslub ənənələri, yeni tipli dramaların lirik-psixoloji səpkiləri, sözün məna keçidləri, struktur dəyişmə (əvəzolunma) və s. məsələlər araşdırılmış, onların ənənəvi və İlyas Əfəndiyevə məxsus bəzi yenilikləri müəyyənəndirilmişdir.

İlyas Əfəndiyevin dram dili haqqında əvvəllər çox az yazılmasına baxmayaraq, müstəqillik dövründə dram və dram dilinin tipik əlamətləri, İ.Əfəndiyevin dramaturgiya dilinə məxsus başlıca cəhətlər, yazıcının dil və sənətkarlıq axtarışları, onun üslubuna xas olan lirik-psixoloji özəlliklər, dram dili üzərində sənətkarın işləmə prinsipləri, həmçinin dram dilini və üslubunu qiymətləndirmə meyarları müəyyənəndirilmişdir.

Dram əsərlərinin lingvopoetik istiqamətdə araşdırılması bir sıra şərtlərə əməl olunmasını tələb edir. Xalq yazıçısı İ.Əfəndiyev müasir Azərbaycan dramaturgiyası tarixində bədii dialoqun kamil ustası kimi tanınmışdır. Bədii əsərlərdə, xüsusilə dram əsərlərində personajların nitqini ümumxalq dialoq nitqi (danışqı dili) nümunəsi kimi vermək asan və əlverişli yoldur. İlyas Əfəndiyevin dram əsərlərinin dilində təkrarlar bir sistem təşkil edir. Dilimizin daxili strukturundan çıxış edən dramaturq yaratdığı personajların nitqində aşağıdakı tiplərdən olan təkrarlara müraciət etmişdir: ana anadır, qız qızıdır, gəliş gəlmək, gedəndə getsin, gələndə gəlsin, baxmırlar ki, baxmırlar, gələndə...gəlməyəndə, yalançının yalançısı, artırmağına artura bilərik, qayıdanda qayıdırıq, çatdırırıq çatır, deyirlər qoy desinlər, öküzsən öktüz, öktüz gəldin, öktüz də gedəcəksən, qərībən qərībəsindir, kor-kor, gör-gör və s. Bu və ya digər sintaktik-konstruktiv təkrar növləri semantik çalarları gücləndirir, mətnin intensivliyini, emosionallığını təmin edir. İ.Əfəndiyevin dram dilinin leksik-semantik zənginliyi bədii-səciyyələndirici amillərlə dəyərlidir. Onun sözdən istifadə ustalığı üzə çıxarılmış, obraz və personajların nitqində işlənen söz və ifadələrin məna tutumu, leksik-qrammatik, leksik-semantik qrupların xarakterizəedici əlamətləri xüsusilə diqqətə layiqdir.

İlyas Əfəndiyevin dramalarında nitqin müxtəlif formalarından istifadə edilməsi obraz və personaj nitqini qısaltmağa yol açır ki, bu da nitqin gerçək həyatdakı nitqə maksimal dərəcədə yaxınlaşdırılmasına əlavə imkan yaradır.

¹⁶ Mingəçevir Dövlət Universiteti Təhsil fakültəsinin dekani, fil.e.d., dos.

Onun pyeslərindəki dramaturji dialoqların situativ təhlilinin nəticələri göstərir ki, obraz və personajların nitqinin faktiki olaraq onun özünü xarakterizə etməsi olduğunu nəzərə alaraq dramalarda iştirak edən surətlərin müxtəlif hərəkətlərini lokallaşdırmaq lazım gəlir və bunun üçün formal linqvistik üsullardan, yəni müəyyən qrammatik və leksik vasitələrin müəyyənəlməsindən, obrazın nitq hərəkətinin üslubi əlamətlərinin müəyyən edilməsindən və s. istifadə edilir; surətin nitq fəaliyyətinin strategiya və taktikasından, yəni dialoqun inkişaf dinamikasında surətin özünün təşəbbüsü ilə temanın dəyişdirilməsindən və s. istifadə olunur.

Tədqiqat göstərir ki, İlyas Əfəndiyevin dram dilinin semantik strukturunda frazeoloji vahidlər bədii-ifadəlilik vasitəsi kimi fəal iştirak edir. Dramaturq onun müxtəlif formalarından poetik, kontrast, alleqorik, ənənəvi, metaforik müqayisələr zamanı geniş surətdə istifadə edir.

Dram əsərlərində hadisələri təzahür etdirən hərəkətin inkişaf dinamikasının daxili və zahiri növləri vəhdətdə ifadə olunmalıdır. Bu zaman tamaşada dramatizm və dinamikanın bitkin modeli və mahiyyəti əldə edilir.

Dramaturgiyada insanın bir varlıq olaraq təqdimi nəsrə nisbətən daha böyük mənəvi-psixoloji gərginliklə, hissi-emosional və dramatik intizarda verilir. Bu "intizar" dilin müxtəlif vasitələri ilə gerçəkləşir. Dramlarda yazıçının niyyət və amalı – demək istədiyi söz və fikir obraz və personajların xarakteri, hərəkəti, jesti, mimikası və nitqində əksini tapır.

Lirik-psixoloji təsvir üsuluna keçid İ.Əfəndiyev dramaturgiyasında insan amilinin ön plana keçməsinin ən əsas estetik keyfiyyətidir. Onun dramlarının ideya-məzmunu üç istiqamətdə olmuşdur: 1) mənəvi-əxlaqi dəyərlərin bədii təqdimi; 2) sosioloji problemlərin bədii təqdimi; 3) tarixiliyin bədii təqdimi.

Müəllif yaradıcılığının erkən çağlarında sosioloji problemlərə, daha sonra isə mənəvi-əxlaqi dəyərlərə üstünlük vermişdir. Bu problemə yanaşmanı üç qrupa ayırmaq olar:

- 1) İlyas Əfəndiyevin dramaturgiyasında Azərbaycan cəmiyyətinin sosial həyatı;
- 2) İlyas Əfəndiyev dramaturgiyasında Azərbaycan mənəvi-əxlaqi problemləri;
- 3) İlyas Əfəndiyev dramaturgiyasında tarixi şəxsiyyətlər və hadisələr.

İlyas Əfəndiyev dram yaradıcılığına 1943-cü ildə xalq yazıçısı Mehdi Hüseynlə birlikdə yazdığı "İntizar" əsəri ilə başlamışdır. Bu əsərdə dövr üçün xarakterik olan dil və nitq vasitələrindən istifadə edilmişdir. Burada müharibə mövzusu ilə bağlı terminologiya üstünlük təşkil edir. Əsərdə arxa cəbhə, müharibə dövrü insanların düşüncə və münasibətini, o dövrün sosial və mənəvi-etik normalarını əks etdirən leksika və frazeologiya mövcuddur. Məs.: saçımı müharibələrdə ağartmışam, vuruş meydanlarından döşümlə beş-altı ordenlə qayıtmışam, ən böyük təsəlli, ürəyimə çəkilən dağın hayıfı yerdə qalmayacaq, düşməni mən də əzmışəm, oğlum da əzib, nəvələrim də əzəcəklər (Alxas bəyin oğluna və gənclərə müraciətindən) ifadələrində müharibələrə nifrət güclü səslənir, müasirliyi ilə seçilir, bugünkü gəncliyi erməni faşizminə qarşı mübarizəyə səsləyir.

Dramaturqun "İşıqlı yollar" pyesində neftçilərimizin həyat və mübarizəsi öz əksini tapmışdır. Pyesin obrazlarının – buruq ustası Baba dayının, gənc mühəndis Gülarənin, şəhərə işləməyə gəlmiş oğlanın – Səfərqulun, Elmarın, Səlimin, Lalənin və başqalarının danışqları, dialoqları gərgin situasiyalarla xarakterizə olunur.

Kənd həyatı İlyas Əfəndiyevin dramlarının da başlıca mövzusunı təşkil edir. Dramatik hadisələr kənd yerlərində cərəyan edir. Kənd həyatı İlyas Əfəndiyevin "Bahar suları"nda geniş dramatik səhnələr yaradır. Alxanla Uğur arasında münasibət müxtəlif dil-nitq vasitələri ilə üzə çıxır. Diqqət edək Alxanın nitqindəki xalqdan gələn örnəyə: "Ey qardaşoğlu...deyir, qartallar bir gün cəm olub, qoca qartal özünə ağsaqqal seçdilər. Qoca qartal da onlar üçün nə ki lazımdır etdi. Körpələrinə isti ceyran qanı içirdi. Dəlilərinə yol göstərdi. Günlərin birində uzaqları seyr edib qayıdan cavan bir qartal qoca qartal deddi: "Niyə sən bizi bu dar qayalığa sıxışdırıb durmusan? Heç bilirsənmi dünyada necə geniş yerlər, əzəmətli qayalar var?! O zaman qoca qartal "ah" çəkib quşları çağırır deddi: "Əzizlərim, mən daha qocalmışam. Gözlərim yaxşı görmür. Özünüze bir başçı seçin". Quşlar səs-səsə verib, "biz sənsiz dolana bilmərik" dedilər. Dünyagörmüş qoca qartal deddi: "Yox, səhv edirsiniz, bax, bu cavan qartal özünüze başbələn seçin. İndi onun qanadları mənimkindən qüvvəlidir. Onun gözləri daha uzaqları görür". Quşlar fikirləşdilər, sonra "ah" çəkib qoca qartala sözünü təsdiq etdilər" (280, 2 c., 110-111).

"Qəribə oğlan" dramı lirik-psixoloji dilin ən parlaq nümunəsidir. Komediya. Dramaturq, ilk dəfə, olaraq komik-bədii vasitələrdən çox böyük ustalıqla istifadə etmişdir. "Komizm vasitələri əslində aydındır- kiçikdən böyüyə dilin mənalı vahidlərindən: sözlərdən, ifadələrdən, birləşmələrdən, cümlə və mətnlərdən ibarətdir. Bunların hər birinin komizmə xidmət imkanı sonsuz və hədudsuzdur. Məsələn, komizm vasitələrindən biri kimi, ümumiləşmiş şəkildə "söz" adlandırılan dil vahidini qeyd etdik. Sözü komik sənətdə rolu təsəvvür etdiyimizdən qat-qat geniş və zəngindir" (5, s. 34).

İlyas Əfəndiyevin "Ağıllılar və dəlilər" pyesi cəmiyyətdə gedən mənəvi deformasiya problemini ailə dramı mövzusunda, komediya janrında əks etdirir.

"Ağıllılar və dəlilər" dramında rüşvətin, qohumbazlığın sosial həyata vurduğu təsirlər, mənfiliklər göstərilir.

İlyas Əfəndiyevin "Sən həmişə mənimləsən" dramı mənəvi-əxlaqi problemlərin bədii dərkidir. Lirik-psixoloji ovqat bu pyesin əsasında dayanır. Yaşlı bir kişi ilə gənc bir qızın başa çatmayan məhəbbəti bu dramın ideya-məzmununu təşkil edir. Bu dramın digər bir adı da "Boy çiçəyi"dir. "Boy çiçəyi" adı həradan doğmuşdur və bunun əsərdəki hadisələrlə hansı bağlılığı vardır? Müəllif 1964-cü ildə pyesin tamaşasından sonra onun müzakirəsi zamanı öz çıxışında bu məsələyə aydınlıq gətirərək qeyd etmişdir: "Nəçə il bundan qabaq mən Qarabağ dağlarında qəribə ətri olan bir çiçək gördüm. Onu qoxlayanda adama elə gəlirdi ki, üföqlər nəhayətsiz dərəcədə genişlənir. Mavi səma ucubacağı olmayan əsrarəngiz bir ümmana çevrilir. Xəyal isə onun dərinliklərində hey qanad çalaraq, sözlə ifadəsi

mümkün olmayan bir gözəllik kəsb edir. Qəlbində nəcib hisslər, xeyirxah arzular baş qaldırır. Bununla belə, o gülün ətrində zərif bir sərtlik var idi. Mən yanımdakı kəndlidən çiçəyin adını soruşdum. Cavab verdi ki, buna bəzi yerlərdə “boy çiçəyi”, bəzi yerlərdə isə “boxça gülü” deyirlər. Boy çiçəyini gəlinlər dərib, toy paltarlarının arasına qoyurlar. İllər keçir, çiçək qurquru quruyur. Amma yenə də öz ətrini itimdir. Elə bir indicə dərmisən” (3, 7 c., s. 260).

İlyas Əfəndiyevin dramaturgiyası Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Bu dramaturgiya C.Cabbarlı ədəbi məktəbi, qabaqcıl sənət ənənələri əsasında boy ata-ata mənalı yol keçmiş, ideya-estetik vüsət tapmış, dərin müasirlik və yüksək emosionallıq keyfiyyəti ilə seçilmişdir. Aktual həyat problemləri qaldırmaq cəsarəti, hadisələrə ayıq, fəal sənətkar münasibəti, yüksək prinsipiallıq və həqiqi vətəndaşlıq mövqeyi, habelə digər ideya-bədii məziyyətlər nəinki İ.Əfəndiyev dramaturgiyasını, bütövlükdə yaradıcılığını səciyyələndirən mühüm amillərdəndir.

“Tənha iydə ağacı” əsərində (1990) ictimai və əxlaqi borc məsələləri yüksək bədii bir dildə təqdim olunur. Dramaturq burada rəmzdən istifadə etmişdir...pyesdə iydə ağacı obrazı rəmzi mənə daşıyır, vətən həsrətini ifadə edir. Vaxtilə Kərim bəyin ata yurdunda əkdüyü iydə ağacı tənha qalmışdır. Yazıçı göstərir ki, bolşevik rejimi təkcə adamlara deyil, ağaclara da, bağlara da divan tutub. Tənhalıq isə təkcə insanlar üçün deyil, ağaclar üçün də faciədir (2, s. 223).

“Mənim günahım” dramaturqun ciddi ictimai problemlərə marağının gücləndiyi, müəllifin lirik-psixoloji, intellektual dram yaratmaq axtarışlarının davam etdiyini göstərən bir əsər, həyat və şəxsiyyətin cəmiyyət qarşısında borca münasibəti haqqında düşüncələridir.

Dramaturq dramaturgiya dilində insan psixologiyasında yaranan dəyişiklikləri izləməyi üstün tutur. Çünki psixologiya xarakterə nisbətən daha sürətlə dəyişir, psixologiyada yaranan bu və ya digər yeniliyin xarakterə keçməsi üçün müəyyən müddət lazımdır (1).

“Məhv olmuş gündəliklər” xarakterlər dramıdır. Həyatı, müəyyən ictimai-əxlaqi meyllərin təmsilçisi olan adamların şəxsində ideyalar, dünyabaxışları toqquşur.

İlyas Əfəndiyevin dramalarının bir çoxu tarixi mövzudadır. Tarixi mövzuda olsa da, bu əsərlərdə də müasir həyatımızın, cəmiyyətimizin problemləri qaldırılır. Onun tarixi dramalarının da ideya-məzmunu kimi, dil və üslubu da gözəldir. Belə dramlardan biri “Mahnı dağlarda qaldı” (1971) pyesidir. Bu dramın ideya-bədii keyfiyyətləri bir yana, dil cəhəti haqqında tədqiqatçılar belə bir epizodu xatırladırlar: “Xatırlayıram ki, 70-ci illərin ikinci yarısında Bakı metrosunun sənişinləri- rus dilini biləni də, bilməyən də vaqona daxil olar-olmaz “Pravda”, “Komsomolskaya pravda”, “İzvestiya” qəzetlərinə nümayişkarənə göz gəzdirdirdilər. Sanki bununla “mən mədəniyəm, aristokratam, savadlıyam” deyirdilər. Bir dəfə bu səhnəni təkrar seyr edərkən tələbə dostlarıma üz tutdum: “İmkanım olsaydı, bu vaqondakıları birbaşa Azdramaya – İlyas Əfəndiyevin “Mahnı dağlarda qaldı” tamaşasına aparar və sonra soruşardım: “Hansı dil yaxşıdır? Bəli, bu, keçmişimizin qərribə bir epizodudur, lakin ibrətamiz tarixidir. İlyas Əfəndiyev əsərləri ilə bütöv bir sistemin ilk baxışda görünməyən və dilimizə qarşı yönəlmiş mənfur niyyətləri ilə mübarizə aparırdı” (7).

“Tənha iydə ağacı” (1991) dramı mühacirət həyatına, qütbətdə vətən həsrəti ilə ömür sürən azərbaycanlıların taleyinə və bu həyatı doğuran ictimai-siyasi məsələlərə həsr edilmişdir. Bu dramlar bağlı olduğu dövrün ədəbi dilini yaşadır.

İ.Əfəndiyev folklor ənənələrinə bağlı sənətkardır. Onun dram dilinin şirinliyi obrazlarının nitqində folklor ənənələrinə söykənməsidir. “Bahar suları” dramında kolxoz sədri qoca Alxanın öz yerini - sədrliyi gənc mütəxəssis Uğura verməsi səhnəsində maraqlı bir tarixi epizoddan istifadə etməsi yerində və məqsədəuyğun seçilmiş bir üsuldur. Alxan. Ey qardaşoğlu...deyir, qartallar bir gün cəm olub, qoca qartal özələrinə ağsaqqal seçdilər. Qoca qartal da onlar üçün nə ki lazımdı etdi. Körpələrinə isti ceyran qanı içirdi. Dəlilərinə yol göstərdi. Günlərin birində uzaqları seyr edib qayıdan cavan bir qartal qoca qartalə dedi: “Niyə sən bizi bu dar qayalığa sıxışdırıb durmusan? Heç bilirsənmi dünyada necə geniş yerlər, əzəmətli qayalar var?” O zaman qoca qartal ah çəkib quşları çağırdı: “Əzizlərim, – dedi, – mən daha qocalmışam. Gözlərim yaxşı görmür. Özünü də ayrı bir başçı seçin”. Quşlar səs-səsə verib. “Biz sənsiz dolana bilmərik” dedilər. Dünyagörmüş qoca qartal: “Yox, səhv edirsiniz, – dedi, – bax, bu cavan qartal özünü də başbilən seçin. İndi onun qanadları mənimkindən qüvvətlidir. Onun gözləri daha da uzaqları görür”. Quşlar fikirləşdilər, sonra ah çəkib qoca qartalın sözünü təsdiq etdilər (3, 2 c., s. 254).

Yaqub İsmayılovun nöqteyi-nəzərincə zamanın ən vacib, ağılları düşündürən, qəlbləri həyəcanlandıran ictimai problemlərinə diqqət, sürətlə inkişaf edən cəmiyyətimizdə baş verən dəyişiklikləri görmək və göstərmək bacarığı, adamların psixologiya və dünyabaxışlarında yeniliyin müxtəlif təzahürlərinə həssaslıq, novatorluq İlyas Əfəndiyev istedadının əsas xüsusiyyəti olub, bədii axtarışlarının məzmun və istiqamətini müəyyənləşdirmişdir.

İ.Əfəndiyevin pyeslərinin dili üzərində aparılan müşahidələr də göstərir ki, dramatik mətnlərdə həqiqət mühiti, anlayış mühiti və anlam mühiti kimi başlıca keyfiyyətlər aşkarlanır.

Dram mətnləri zaman və məkan baxımından sərt şəkildə lokallaşan və ünsürləri sonrakı inkişafa, istisnalara və ya əvəzlənməyə məruz qalmayan qapalı bədii sistemdir. Dram mətni xüsusi kommunikasiya forması kimi adresant, məlumat, adresat, şifrə, şifrələnmə, şifrələrin açılması və bu kimi elementlərin, həmçinin də mətnin informativləşmə səciyyəsinin, kommunikativlik əlamətinin, şifrə sisteminin qarşılıqlı bağlılıq cəhətlərinin, yazıçı, dramaturq ilə oxucunun, tamaşaçının qarşılıqlı münasibətinin və onların doğurduğu üslubi durumun öyrənilməsinə ciddi ehtiyac yaranır.

İ.Əfəndiyevin dramatik mətnlərində koqeziya hadisəsi müəyyən məntiqə əsaslanır. Koqeziya fasilələrlə, kəsik-kəsik gerçəkləşir. Koqeziya mətnin replikaların ayrı-ayrı hissələri arasında qrammatik, semantik və leksik əlaqə

yolu ilə əmələ gəlir. Kontakt integrasiya, ələlxüsüs da dramatik mətnlərdə tamlığı təmin edilməsi üçün onun bütün parçalarının birləşməsinə üzə çıxarır. Ona görə də koqeziya sintaqmatik prosesdir.

İ.Əfəndiyevin dram əsərlərində diskurs mətn daxilindəki morfoloji və sintaktik hadisələrə təsir edən amillər səviyyəsində tədqiq olunur. Dram əsərlərində də diskursun təşkili mexanizmini araşdırmaq üçün onun tərkib hissələrini bir-birindən ayıraraq ardıcıl sıralamaq gərəkdir, bu cür durum diskursu segmentləşdirir.

Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyev həm də qüdrətli qələmə malik, istedadlı bir dramaturq olmuşdur. Onun dram əsərləri Azərbaycan xalqının sosial-siyasi həyatının hər bir sahəsini əhatə edərək, bu xalqın öz köktü, öz soyu üzərində inkişaf tarixinin bədii salnaməsi olmaqla, Azərbaycan xalqının zəngin dil özəlliklərinə əsaslanmış və bu bina üzərində ucalmışdır. Nəticə etibarilə dramaturq müasir Azərbaycan ədəbi dilinin ən gözəl, ən oxunaqlı, yeni, bədii-estetik məzmunlu, oxucunu cəlb edən sənət nümunələrini yaratmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. "Baku" axşam qəzeti, 3 iyun 1967-ci il.
2. Əfəndiyev İ. İlyas Əfəndiyev yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2000, 310 s.
3. Əfəndiyev İ. Seçilmiş əsərləri. II cild, Bakı: Yazıçı, 1984.
4. Əfəndiyev İ. Seçilmiş əsərləri. I cild, II cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1965.
5. Kazımov Q. Komik-bədii vasitələr. Bakı: Yazıçı, 1983, 188 s.
6. Nəbiyev B. O, həmişə müasirdir \ İ.Əfəndiyev İlyas. Seçilmiş əsərləri. Üç cild. I cild. Bakı, "Avrasiya press", 2005.
7. Tahirli A. Nasir və dramaturqun lirikası. "Ədəbiyyat qəzeti", 3 oktyabr 2003, № 38 (3372).

Açar sözlər: İ.Əfəndiyev, dramaturgiya, ictimai-sosial, situativ təhlil, koqeziya.

Keywords: I.Efendiyev, dramaturgy, social-social, situational analysis, cohesion.

Ключевые слова: И.Эфендиев, драматургия, социально-бытовое, ситуационный анализ, связность.

Xülasə

İlyas Əfəndiyevin dramları təkcə ideya-məzmun və sosioloji planda deyil, eləcə də, bədii dili və üslubu ilə müasirdir. Azərbaycan teatrı öz repertuarını ötən yüzilliyin bir neçə onilliyi ərzində bu dramaturgiya üzərində qurmuşdur.

Bədii dilin, xüsusilə, dram dilinin təhlili qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri yazıçının xalq dilinə əlaqə və münasibətini, onun üslubunun xalqiliyi, fərdiliyi dərəcəsini müəyyən etməkdir. Bu məsələ sənətkarın dünyagörüşü ilə səsleşir. Məhz məqalədə tədqiqatə cəlb olunan əsas məqam yazıçının bu sahədə sənətkarlıq axtarışlarını müəyyənləşdirməklə, gerçəkliyin personaj nitqində obrazlı şəkildə ifadə edilmə imkanlarını dərk etməkdir.

Artistic and linguistic presentation of public and social problems in I.Efendiyev's drama

Summary

Ilyas Efendiyev's dramas are modern not only in ideological content and sociological plan, but also in artistic language and style. Azerbaijani theater built its repertoire on this dramaturgy during several decades of the last century.

One of the important issues facing the analysis of the artistic language, especially the language of drama, is to determine the relationship and attitude of the writer to the vernacular language, the degree of originality and individuality of his style. This issue resonates with the worldview of the artist. The main point involved in the research in the article is to identify the writer's search for artistry in this field and understand the possibilities of figuratively expressing reality in character speech.

Художественно-языковое представление общественно-социальных проблем в драматургии И. Эфендиева

Резюме

Драмы Ильаса Эфендиева современны не только по идейному содержанию и социологическому плану, но и по художественному языку и стилю. На этой драматургии азербайджанский театр строил свой репертуар на протяжении нескольких десятилетий прошлого века.

Одним из важных вопросов, стоящих перед анализом художественного языка, особенно языка драмы, является определение отношения и отношения писателя к простонародному языку, степени оригинальности и индивидуальности его стиля. Этот вопрос переключается с мировоззрением художника. Главное, что задействовано в исследовании, представленном в статье, - выявить поиски писателя в этой области и понять возможности образного выражения действительности в речи персонажей.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova